

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

СЕМИКІНА ЛЮДМИЛА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 343.713

ВИМАГАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

12. 00. 08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2011

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Ємельянов В'ячеслав Павлович,
навчально-науковий інститут права та
масових комунікацій Харківського
національного університету внутрішніх
справ, професор кафедри кримінального
права та кримінології.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
заслужений юрист України
Глушков Валерій Олександрович,
Національна академія Служби безпеки
України, завідувач спеціальною
кафедрою № 1.

кандидат юридичних наук, доцент
Лень Валентин Валентинович,
Запорізький юридичний інститут
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ, заступник
начальника інституту з наукової роботи.

Захист дисертації відбудеться «14» квітня 2011 року о «14» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.700.03 Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27.

Автореферат розіслано «11» березня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.О. Житний

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розбудова демократичної, соціальної, правової держави передбачає визнання пріоритету загальнолюдських цінностей. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Проголосивши ці цінності, держава гарантує кожному не тільки право, а й дійовий механізм реалізації конституційних положень. Однією з ефективних ланок такого механізму є кримінально-правові засоби, які передбачають встановлення відповідальності за певні суспільно небезпечні діяння, особливо в найбільш гострих, проблемних випадках. Одним з таких гострих питань є кримінальна відповідальність за вимагання.

Вирішенню питань кримінально-правової характеристики вимагання приділяло увагу багато вітчизняних та зарубіжних вчених, особливо такі як П.П. Андрушко, Г.М. Борзенков, В.О. Владимиров, Л.Д. Гаухман, Є.Б. Галкін, В.О. Глушков, П.І. Гришаєв, О.І. Гуров, М.Д. Дурманов, В.П. Ємельянов, Л.М. Кривоченко, Г.О. Крігер, В.Г. Кундеус, Б.А. Курінов, В.М. Куц, В.В. Лень, Ю.О. Ляпунов, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, М.І. Панов, А.О. Пінаєв, А.В. Савченко, В.П. Тихий, Є.В. Фесенко, М.І. Хавронюк та інші вчені. При цьому, в 2006 році була захищена кандидатська дисертація Дьоменко С.В. «Вимагання: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз». Однак ці роботи, зазвичай, були присвячені питанням кримінальної відповідальності за вимагання як злочин проти власності, в яких замало уваги приділяється дослідженню питань загального визначення поняття вимагання. Проте у сучасний момент у цьому є нагальна потреба у зв'язку з тим, що Кримінальний кодекс України (далі – КК України) встановлює відповідальність за вимагання у кількох статтях, які містяться у різних розділах Особливої частини КК. Базове поняття вимагання надано законодавцем у диспозиції ст. 189 КК, яка містить ознаки загального (основного) складу вимагання. Інші види вимагання, за які встановлюється відповідальність у статтях 262, 308, 312, 313, 354, 357, ч. 2 ст. 368, ст. 410 КК, є спеціальними складами вимагання. Це потребує системного аналізу нових аспектів проблеми, проведення комплексних кримінально-правових досліджень вимагання як окремої кримінально-правової категорії, що охоплює різноманітні діяння, передбачені кількома статтями кримінального закону, встановлення спільних рис цих діянь та їх відмінностей і вдосконалення на цих підставах закону про кримінальну відповідальність за вимагання. Незважаючи на очевидну наукову і практичну значущість, ці питання ще не були об'єктом самостійного комплексного кримінально-правового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ МВС України та ґрунтується на положеннях Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007 – 2009 роки, затвердженої Постановою Кабінету

Міністрів України № 1767 від 20 грудня 2006 року, Пріоритетних напрямків наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення та впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ, на період 2004 – 2009 роки, затверджених Наказом МВС України № 755 від 5 липня 2004 року, Пріоритетних напрямків розвитку правової науки України на 2005 – 2010 роки, затверджених загальними зборами Академії правових наук України від 9 квітня 2004 року.

Тема дисертації затверджена вченою радою Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ 31 січня 2006 року (протокол № 5).

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є розв’язання конкретного наукового завдання щодо розробки питань вимагання як окремої кримінально-правової категорії, передбаченої кількома статтями Кримінального кодексу України, і формування пропозицій щодо вдосконалення закону про кримінальну відповідальність за вимагання.

Для досягнення поставленої мети було поставлено такі основні завдання:

- визначити загальне поняття та місце вимагання в системі кримінально-правових норм;
- вивчити історико-правовий аспект розвитку законодавства, що встановлює кримінальну відповідальність за вимагання;
- проаналізувати законодавство зарубіжних країн щодо кримінальної відповідальності за вимагання та суміжні злочини;
- охарактеризувати ступінь відповідності криміналізації в КК України вимог підстав та принципам криміналізації;
- виявити підходи до досліджуваної проблематики, які мають місце в науковій літературі;
- дослідити об’єктивні та суб’єктивні ознаки конкретних складів злочинів, що передбачають відповідальність за вимагання;
- розробити пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення закону про кримінальну відповідальність за вимагання.

Об’єктом дослідження є закономірності виникнення та дії кримінальної відповідальності за вимагання як кримінально-правового явища.

Предметом дослідження є вимагання як кримінально-правова категорія, передбачена Кримінальним кодексом України.

Методи дослідження обрано з урахуванням поставленої мети й завдань, об’єкта та предмета дослідження. Методологічну основу дослідження становлять положення теорії пізнання та загальної теорії права. У процесі дослідження були використані наступні наукові методи: діалектичний – дозволив розглянути питання кримінальної відповідальності за вимагання через поглиблене вивчення більш загальних категорій кримінального права, а також у відносно статичному плані і водночас у розвитку; історико-правовий – використаний для дослідження розвитку законодавства про

кримінальну відповідальність за вимагання; системно-структурний – при дослідженні багатопланового явища вимагання з позиції рівневого підходу та встановлення місця вимагання в системі кримінально-правових норм; догматичний – при аналізі норм, що встановлюють відповідальність за вимагання; статистичний – при аналізі емпіричної бази дослідження; порівняльно-правовий – при порівнянні досліджуваних норм КК України між собою, з колишніми нормами, а також з відповідними нормами кримінального законодавства інших країн.

Науково-теоретичне підґрунтя дисертації складають наукові дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених, присвячених як загальним проблемам кримінального права, так і розглядуваній проблематиці.

Правову базу дослідження становлять Конституція України, Кримінальний кодекс України, закони України, постанови Пленуму Верховного Суду України, Кримінальні кодекси зарубіжних країн, а саме: Азербайджанської Республіки, Республіки Білорусь, Республіки Вірменія, Грузії, Данії, Естонської Республіки, Республіки Казахстан, Республіки Киргизстан, Китайської Народної Республіки, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Республіки Молдова, Республіки Польща, Російської Федерації, Республіки Таджикистан, Республіки Туркменістан, Республіки Узбекистан, Федеративної Республіки Німеччина, Швейцарії, Швеції, Японії.

Емпіричною базою дослідження є статистичні дані МВС України про зареєстровані в країні досліджувані злочини за період 2005 – 2010 років, а також вивчення 136 кримінальних справ, розглянутих за період 2001 – 2010 років районними судами м. Донецька та Донецької області відносно 168 підсудних, визнаних винними у вчиненні 187 епізодів вимагання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним науковим дослідженням вимагання як загальної кримінально-правової категорії у світлі нового Кримінального кодексу України. На підставі всебічного аналізу положень, що містяться у відповідних складах злочинів, порівняння їх з колишнім законодавством України і чинним законодавством інших країн, вивчення слідчої та судової практики у справах даної категорії, у ній висунуто низку нових у концептуальному плані положень, висновків, пропозицій та рекомендацій, а саме:

вперше:

- категорія «вимагання» представлена як окрема кримінально-правова категорія, що передбачається кількома статтями КК України та існує у трьох рівнях – вузькому, широкому та найбільш широкому розуміннях;
- на базі порівняльного аналізу чинного закону про кримінальну відповідальність за вимагання з вітчизняним законодавством минулих років, сучасним кримінальним законодавством зарубіжних країн та судовою практикою України з'ясовано елементи вимагань як явищ реальної дійсності та

ознаки складів вимагань, встановлено певні неузгодженості та суперечливості у формулюванні статей закону, а також деякі невідповідності окремим принципам криміналізації;

- запропоновано нову редакцію основного (базового) складу вимагання, передбаченого ст. 189 КК України;

- з позиції уніфікації запропоновано вдосконалення кваліфікуючих ознак складів вимагання;

удосконалено:

- поняття вимагання як різновиду злочинів з ознаками тероризування;

- положення про багатооб'єктність вимагання та складний характер дії, котра породжує в реальній дійсності конкретні наслідки, щодо яких винна особа завжди має певне суб'єктивне ставлення;

дістало подальшого розвитку:

- концептуальні положення щодо загального визначення об'єкту злочину у кримінально-правовій науці;

- положення про співвідношення категорій злочину як явища реальної дійсності і складу злочину як законодавчої моделі діянь певного виду, елементів злочину та ознак складу злочину;

- положення про суб'єкта вимагань;

- положення про співвідношення понять «вимагання» та «шантаж».

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у:

- науково-дослідній діяльності – для подальшої розробки теоретичних питань кримінальної відповідальності за вимагання, про що свідчать акти впровадження в наукову діяльність Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ від 13 жовтня 2010 року та Донецького національного університету від 26 жовтня 2010 року;

- правотворчій діяльності – для вдосконалення чинного кримінального законодавства, спрямованого на протидію вимаганням;

- правозастосовній діяльності – для вирішення питань кваліфікації вимагання, відмежування складів вимагання один від одного та від суміжних складів злочинів, про що свідчить акт впровадження в діяльність прокуратури Донецької області від 19 жовтня 2010 року;

- навчальному процесі – при підготовці відповідних розділів підручників і навчальних посібників та при викладанні курсу Особливої частини кримінального права. Одержані результати використовуються у навчальному процесі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (акт впровадження від 25 жовтня 2010 року) та Донецького національного університету (акт впровадження від 26 жовтня 2010 року).

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідалися на: Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених та здобувачів (м. Харків, 26 – 27

червня 2006 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Наука 2009: теоретичні та прикладні дослідження» (м. Черкаси, 23 – 24 квітня 2009 р.).

Основні положення дисертації обговорено на засіданні кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ МВС України.

Публікації. За темою дисертації автором одноособово підготовлено й опубліковано 4 статті у виданнях, визначених ВАК України як фахові з юридичних наук та 2 тези доповідей.

Структура дисертації складається зі вступу, трьох розділів, які містять 8 підрозділів, висновку, додатків, списку використаних джерел (всього 240 найменувань). Повний обсяг дисертації становить 216 сторінок, обсяг основного тексту дисертації – 181 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми; зазначається зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначаються мета й завдання дослідження, його об'єкт, предмет, методологічні та теоретичні засади; висвітлено наукову новизну, практичне значення отриманих результатів; наведено дані про їх апробацію.

Розділ 1. **«Загальна характеристика вимагання як категорії кримінального права»** містить чотири підрозділи.

Підрозділ 1.1. *«Поняття вимагання як категорії кримінального права та її місце в системі кримінально-правових норм»* присвячено встановленню відмітних ознак вимагання, визначенню його загального поняття та місця в системі кримінально-правових норм.

Перш за все, автором було з'ясовано етимологічне значення терміна «вимагання», що наводиться в тлумачних словниках етимологічного походження слова. Разом з тим стверджується, що при дослідженні «вимагання» як юридичного поняття слід брати за основу його значення у кримінально-правових нормах чинного КК України.

КК України прямо встановлює кримінальну відповідальність за «вимагання» у статтях, що містяться в різних розділах. При цьому базове поняття вимагання надано законодавцем в диспозиції ст. 189 КК, яке, безумовно, є основним. Інші, окремі вимагання, за які встановлюється відповідальність за ст.ст. 262, 308, 312, 313, 354, 357, ч. 2 ст. 368, 410 КК є спеціальними видами вимагання.

Дослідження кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за вимагання показує, що за своєю конструкцією вони не однакові та відмежовуються в залежності від того, яким чином в конструкціях цих складів злочинів виражені саме ознаки вимагання. У зв'язку з цим, можна виділити три рівні вимагання – у вузькому, широкому та найбільш широкому розуміннях,

Базуючись на цій позиції слід зазначити, що склад злочину передбачений ст. 189 КК України, є визначенням вимагання у вузькому розумінні.

Вимагання у вузькому розумінні це – вимога, передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці, вчинена з корисливих мотивів. Цей рівень вимагання, передбачений ст. 189 КК являє собою базовий склад вимагання.

Вимагання у широкому розумінні включає в себе вимагання у вузькому розумінні та спеціальні склади вимагання, передбачені ст.ст. 262, 308, 312, 313, 357, 410 КК. Особливістю вимагань, передбачених цими статтями є те, що вони здійснюються щодо спеціальних предметів і не завжди вчиняються з корисливих мотивів. Крім того в літературі звертається увага й на таку обставину, що вимагання зброї, боєприпасів та вибухових речовин матиме місце не тільки в тих випадках, коли винний має намір включити їх до сфери свого володіння, обернути їх на свою користь або користь інших осіб «назавжди», але й у тих, коли винний має намір тимчасово запозичити їх у власника або володаря.

Вимагання у найбільш широкому розумінні включає в себе вимагання у широкому розумінні та склади вимагань, передбачених ст. 354 і ч. 2 ст. 368 КК. Особливістю вимагань, передбачених цими статтями є те, що вони можуть здійснюватися не тільки за допомогою вказаних в цих статтях погроз, але й за допомогою створення умов, за яких потерпіла особа вимушена надати майнові блага з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів.

Отже, хоча в літературі вимагання звичайно відносять до корисливих чи корисливо-насилюницьких злочинів, але ці властивості не завжди притаманні розглядуваному діянню. Однак, будь-якому вимаганню притаманні залякувальний вплив з метою спонукання до вчинення певних дій в інтересах винної особи або інших осіб. З урахуванням цих особливостей діяння в науці кримінального права вимагання відносять до злочинів з ознаками тероризування, особливостями яких є те, що залякування здійснюється тільки на рівні адресатів впливу, а дії вчинюються без претензії на розголос і якомога непомітно для суспільства. В той же час, у науковій літературі стверджується: якщо вимагання буде вчинятися з претензією на широкий розголос, спрямовуватиметься на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, фізичної чи юридичної особи до прийняття певного рішення або відмови від нього, то воно стане терористичним злочином.

Підрозділ 1.2. *«Історико-правовий нарис кримінальної відповідальності за вимагання»* присвячено розгляду історії формування кримінально-правових норм про вимагання у дорадянський та радянський історичні періоди. Проаналізовано кримінально-правові документи різних епох: Договори руських з греками князя Ігоря 945 р., Руська правда, Судебник Казимира IV

1468 р., Судебник 1497 р. та 1550 р., Литовські статuti 1529 - 1588 рр., «Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1845 р., «Угорське кримінальне уложення про злочини і проступки» 1879 р., Кримінальне Уложення від 1903 р., Кримінальний кодекс УСРР 1922 р., Кримінальний кодекс УРСР 1927 р., Кримінальний кодекс УРСР 1960 р.

Розгляд історичного розвитку інституту вимагання у вітчизняному кримінальному законодавстві показує, що сучасне становище починало складуватися ще на ранніх періодах розвитку законодавства та практично склалося в КК України 1960 року, тому сучасна система складів вимагання є закономірним результатом, який випливає з логіки розвитку закону про кримінальну відповідальність за вимагання.

У підрозділі 1.3. *«Вимагання за кримінальним законодавством зарубіжних країн»* було досліджено положення кримінального законодавства країн колишнього СРСР та деяких країн Європи й Азії в порівнянні з українським національним законодавством.

Здійснення порівняння КК України з кримінальним законодавством інших країн свідчить про відсутність істотних розбіжностей в частині визначення основних ознак вимагання. При цьому слід визнати, що український шлях криміналізації вимагань, в цілому, має певні переваги за рахунок охоплення якомога більшого спектру можливих форм вчинення цього злочину.

Але ще більш повним уявляється склад вимагання, передбачений ст. 165 КК Республіки Узбекистан, в якому поряд з традиційними ознаками погроз під час вимагання мають місце ознаки вчинення інших дій загрозливого характеру, а саме вчинення вимагання також «шляхом створення обстановки, яка змушує потерпілого передати майно чи право на майно». Ця законодавча новела може бути цілком запозичена при здійсненні вдосконалення українського закону про кримінальну відповідальність за вимагання.

Ще однією законодавчою новелою є нова назва складу вимагання в ст. 189 КК Республіки Молдова – «Стаття 189. Шантаж». Через категорію «шантаж» визначається вимагання і в ст. 274 КК Китайської Народної Республіки – «Вимагання шляхом шантажу державного або приватного майна у порівняно великих розмірах».

Однак визначення вимагання через категорію «шантаж» вважається недоцільним, бо остання категорія є недостатньо визначеною, більш того, в різних літературних джерелах їй надаються далеко не однакові за змістом та обсягом визначення.

У підрозділі 1.4. *«Підстави та принципи криміналізації вимагання»* розглянуто основні моменти відповідності кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за вимагання, науковим уявленням щодо криміналізації та декриміналізації суспільно небезпечних діянь.

Встановлено, що для криміналізації вимагань дійсно має місце достатньо підстав. Але технічне виконання деяких статей про відповідальність за вимагання не повною мірою

відповідають визнаним у науковій літературі принципам криміналізації, що потребує певного вдосконалення цих кримінально-правових норм.

Розділ 2. **«Об’єктивні ознаки вимагання»** містить два підрозділи.

У підрозділі 2.1. *«Об’єкт та предмет вимагання»* надано аналіз об’єкта та предмета злочину. Дисертантом встановлено, що вимагання як злочин, який вчинюється в реальній дійсності, є багатооб’єктним і в залежності від того, якому об’єкту законодавець надає вирішальне значення, він визнає його основним і, виходячи з цього, визначає родову належність відповідного складу злочину. Разом з тим, всі вони охоплюються поняттям «вимагання у найбільш широкому розумінні».

Питання про місце вимагання у вузькому розумінні, як злочину, передбаченому ст. 189 КК України, в системі злочинів є досить дискусійним у теорії кримінального права. Злочин, передбачений ст. 189 КК України, відноситься до розділу VI Особливої частини КК «Злочини проти власності». Загальновідомим є те, що назва розділу Особливої частини вказує на родовий об’єкт злочинів, що охоплюються відповідними статтями. Отже, законодавець вказує, що всі злочини, які охоплюються статтями розділу VI Особливої частини КК посягають на «власність». Розглядаючи додатковий об’єкт вимагання, дослідники зазначають, що вимагання (ст. 189 КК України) має своїм безпосереднім додатковим об’єктом безпеку життя, здоров’я, честь, гідність, особисту недоторканість потерпілих. Також має місце позиція, що додатковими обов’язковими об’єктами виступають психічна та фізична недоторканість особи, її особиста свобода, здоров’я, а додатковими факультативними об’єктами злочину можуть бути честь, гідність, право на таємницю приватного життя та інші права громадян. Проте є позиція авторів, які вважають основним об’єктом вимагання особу.

Доведено, що в науці кримінального права питання про місце й значення предмета злочину, та його види також є традиційно дискусійним. Разом з тим, згідно з домінуючою позицією, предмет злочину – це річ (фізичне утворення) матеріального світу, поводження з яким закон пов’язує з певною кваліфікацією і, отже, з відповідальністю.

Предметом вимагання, передбаченого ст. 189 КК України, є майно, право на майно, дії майнового характеру, що, відповідно до розглянутих положень цивільного законодавства, охоплюються категорією «майнові блага».

Предметом злочинів, передбачених ст. 262, 308, 312 КК України, є вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської, а також спортивної зброї і боєприпасів до неї, що придбаваються громадськими об’єднаннями з дозволу органів внутрішніх справ), бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої, радіоактивні матеріали, наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги, прекурсори, які відповідно до розглянутих положень цивільного законодавства є майном, що обмежене у цивільному обігу. Проте законодавець не встановлює спеціальної заборони щодо

вимагання таких обмежених у цивільному обігу предметів як: 1) всі види ракетного палива, а також спеціальні матеріали та обладнання для його виробництва; 2) протиградні установки; 3) державні еталони одиниць фізичних одиниць; 4) спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації; 5) вогнепальна гладкоствольна мисливська зброя; 6) газові пістолети, револьвери та патрони до них, заряджені речовинами сльозоточивої та дратівної дії; 7) холодна зброя; 8) пневматична зброя калібру 4,5 мм; 9) об'єкти, що перебувають на державному обліку як пам'ятники історії та культури. Вважається, що у зв'язку з цією обставиною є підстави для подальшого вдосконалення закону про кримінальну відповідальність за вимагання.

Предметом злочину, передбаченого ст. 313 КК України, є обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів – тобто майно, цивільний обіг якого не має спеціальних законодавчих обмежень.

Предметом злочину, передбаченого ст. 354 КК України, є в будь-якому вигляді матеріальні блага або вигоди майнового характеру у значному розмірі, що відповідно до розглянутих положень цивільного законодавства охоплюються категорією «майнові блага».

Предметом злочину, передбаченого ст. 357 КК України, є документи, штампи печатки – речі, призначені для юридичного закріплення інформації, яка відповідно до розглянутих положень цивільного законодавства входить до категорії «нематеріальних майнових благ».

Предметом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 368 КК України, є хабар, тобто майно, право на майно, дії майнового характеру, що відповідно до розглянутих положень цивільного законодавства входять до категорії «майнові блага».

Предметом злочину, передбаченого ст. 410 КК України, є майно, особливістю правового статусу якого є те, що воно є військовим.

Загальним предметом вимагання є майнові матеріальні та нематеріальні блага.

У підрозділі 2.2. *“Об’єктивна сторона вимагання”* розглянуто ознаки об’єктивної сторони злочину, що аналізується. Слід визначити, що до обов’язкових ознак об’єктивної сторони складу вимагання належать такі ознаки – суспільно небезпечне діяння та спосіб вчинення злочину. При цьому, суспільно небезпечне діяння як обов’язкова ознака – це інформаційні дії у формі вимоги (пропозиції) про передачу предмета злочину чи вчинення інших майнових дій. Способом вчинення є вказана в законі погроза.

При цьому, при вчиненні вимагання в реальній дійсності може мати місце наявність не однієї будь-якого виду погрози, а кількох погроз, реалізація яких може привести до багатьох небажаних наслідків для потерпілого чи близьких йому осіб. Крім того, у багатьох випадках погроза вчинити насильство в майбутньому супроводжується реальним насильством, вчинюваним на цей момент, і закінчується реальним отриманням від потерпілого майнових благ. На це прямо вказує і судова практика. Так, вивчення кримінальних справ, розглянутих судами м. Донецька та Донецької

області за період 2001–2010 роки у справах про вимагання, передбаченого ст. 189 КК України, показує, що цей злочин може охоплювати різноманітні комбінації наслідків у вигляді фактичного збитку, що стався, і у вигляді створення небезпеки, які мають такі показники:

- 1) створення небезпеки для людини і настання реальної можливості заподіяння майнової шкоди – 10,7 %;
- 2) створення небезпеки для людини і реальне заподіяння майнової шкоди – 38,0 %;
- 3) реальне заподіяння шкоди людині та настання реальної можливості заподіяння майнової шкоди – 18,7 %;
- 4) реальне заподіяння шкоди людині та реальне заподіяння майнової шкоди – 32,6 %.

Тобто, лише у 10,7 % вимагань наслідки мали місце у вигляді створення небезпеки для людини та настання можливості заподіяння майнової шкоди, в усіх 89,3 % випадків мало місце реальне настання конкретних наслідків, при цьому у 70,6 % випадків була реально заподіяна майнова шкода, у 51,3 % випадків була реально заподіяна шкода людині, а у 32,6 % випадків була реально спричинена шкода обох видів. Отже виходить, що, незважаючи на формальний склад вимагання, в реальній дійсності цей злочин є не таким уже й «формальним», бо породжує в реальному житті конкретні наслідки.

Що ж стосується злочинів, передбачених ст. 354 і ч. 2 ст. 368 КК, то наявність наслідків при їх вчиненні впливає не тільки з характеру діянь, але й з конструкції складів злочинів.

Доведено, що використання законодавцем однакового терміна «вимагання» для позначення певних дій показує, що ці дії між собою фактично тотожні. Тому вважаємо, що слід розглядати вимагання як єдине поняття, що охоплює собою розглядувані норми.

У зв'язку з цим, уявляються штучно обмеженими ознаки погроз під час вимагання хабара, оскільки стосовно ч. 4 примітки до ст. 368 КК такою може бути тільки погроза вчиненням або невчиненням з використанням влади чи службового становища дій, які можуть заподіяти шкоду правам чи законним інтересам того, хто дає хабара. Таке положення щодо ознак погроз під час вимагання хабара призводить до конкуренції ст. 189 і ч. 2 ст. 368 КК та породжує проблеми щодо кваліфікації діянь, якщо вимагання хабара пов'язується з іншими погрозами або реально вчиненим насильством.

Водночас штучно обмеженими здаються й ознаки базового складу вимагання, передбаченого ст. 189 КК України, оскільки створення умов, за яких потерпілий буде вимушений надати винній особі майнові блага з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів чи прав і законних інтересів близьких осіб, реально може здійснюватися не тільки під час вимагання хабара.

З метою усунення будь-якої конкуренції між складами злочинів, передбачених ст. 189 і ч. 2 ст. 368 КК, запропоновано таку кваліфікуючу ознаку одержання хабара як «поєднане з вимаганням

хабара» виключити з ч. 2 ст. 368 КК та передбачити в ч. 3 ст. 368 КК, а частину 4 примітки до ст. 368 КК виключити з Кодексу.

Крім того, пропонується з метою удосконалення закону про кримінальну відповідальність за вимагання ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 262, ч. 2 ст. 313, ч. 2 ст. 410 КК доповнити такою кваліфікуючою ознакою як вимагання із застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя або здоров'я особи; водночас з ч. 2 ст. 308 і ч. 2 ст. 312 КК виключити слова «або з погрозою застосування такого насильства», бо така погроза вже є складовою частиною диспозиції статті, що встановлює відповідальність за вимагання.

Розділ 3. **«Суб'єктивні ознаки вимагання»** містить два підрозділи.

У підрозділі 3.1. *«Суб'єкт вимагання»* надається характеристика ознакам суб'єкта, розглядуваних складів злочинів. Звернуто увагу на те, що вимагання у найбільш широкому розумінні може бути вчинено як загальним, так і спеціальним суб'єктом.

Водночас суб'єктом вимагань, передбачених ст. 354, ч. 2 ст. 368, ст. 410 КК може бути тільки спеціальний суб'єкт. При цьому дисертантом запропоновано удосконалити визначення спеціального суб'єкту, яке має місце в ч. 2 ст. 18 КК України.

Крім того, звернуто увагу на те, що кримінальний закон потребує вдосконалення також і в частині встановлення зниженого віку кримінальної відповідальності стосовно всіх вимагань, передбачених складами із загальним суб'єктом, а саме, у ст.ст. 189, 262, 308, 312, 313 КК.

Також, з урахуванням того, що в ч. 2 ст. 189 КК вказується на таку кваліфікуючу ознаку як вимагання, вчинене службовою особою з використанням свого службового становища, а в ч. 2 ст. 262, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 313 і ч. 2 ст. 410 КК вказується на вимагання, вчинене службовою особою шляхом зловживання службовим становищем, уявляється, що наявність у складах вимагання різних термінів свідчить про недосконалість законодавства і потребує, щоб в останніх статтях слова «зловживання службовим становищем» були замінені на слова «з використанням службового становища».

У підрозділі 3.2. *«Суб'єктивна сторона вимагання»* приділено увагу з'ясуванню існуючих у науці кримінального права позицій щодо визначення суб'єктивної сторони злочинів, передбачених законом про кримінальну відповідальність за вимагання.

Звернуто увагу на те, що більшість складів, які передбачають кримінальну відповідальність за вимагання (за винятком ст. 354 і ч. 2 ст. 368 КК) належать до так званих «формальних» складів злочинів, але той факт, що законодавець у цих складах переносить момент закінчення злочину на стадію фактичного готування до нього ніяким чином не виключає ні усвідомлення суспільної небезпечності, ні передбачення наслідків цих діянь, ні вольової спрямованості на доведення до кінця початої злочинної діяльності, тим більш, що судова практика завжди встановлює ці наслідки і враховує суб'єктивне ставлення до них винних осіб.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено узагальнення та нове вирішення конкретного наукового завдання, що полягає у дослідженні питань кримінально-правової характеристики вимагання як окремої кримінально-правової категорії, передбаченої кількома статтями Кримінального кодексу України, в результаті чого сформульовано такі висновки:

1. Використання законодавцем однакового терміну «вимагання» для позначення певних дій показує, що ці дії між собою практично тотожні. Тому, вимагання слід розглядати як єдине поняття з метою здійснення уніфікації кримінально-правових норм як з позиції конструювання диспозицій, так і кваліфікуючих ознак відповідних складів злочинів.

2. Відповідно до чинного Кримінального кодексу України відповідальність за вимагання передбачається кількома статтями, які містяться у різних розділах Особливої частини КК, що дозволяє розглядати категорію «вимагання» у трьох рівнях: вузькому, широкому і найбільш широкому розумінні.

3. Визначення вимагання у вузькому розумінні має місце у ст. 189 КК і являє собою базовий склад вимагання.

4. Вимагання у широкому розумінні включає в себе вимагання у вузькому розумінні та спеціальні склади вимагання, передбачені статтями 262, 308, 312, 313, 357, 410 КК. Особливістю вимагань, передбачених цими статтями, є те, що вони здійснюються щодо спеціальних предметів і не завжди вчиняються з корисливих мотивів.

5. Вимагання у найбільш широкому розумінні включає в себе вимагання у широкому розумінні та склади вимагань, передбачені ст. 354 і ч. 2 ст. 368 КК. Особливістю вимагань, передбачених цими статтями, є те, що вони можуть здійснюватися не тільки за допомогою вказаних в цих статтях погроз, але й за допомогою створення умов, за яких особа вимушена надати майнові блага з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів.

6. Вимагання належить до категорії злочинів з ознаками тероризування, яка в свою чергу включає також і терористичні злочини.

7. Як різновид злочинів з ознаками тероризування терористичні злочини відрізняються такими особливостями: публічний характер дій з претензією на широкий розголос та наявність двох рівнів залякування – 1) населення або якоїсь його частини, тобто невизначеної кількості осіб, які не мають жодного відношення до конфлікту та 2) адресатів впливу, тобто осіб, від яких очікується певний результат. При вчиненні ж злочинів з ознаками тероризування без терористичної спрямованості (в тому числі вимагання) залякування здійснюється тільки на рівні адресатів впливу, а дії вчинюються без претензії на розголос і якомога непомітно для суспільства.

8. Якщо вимагання буде вчинятися з претензією на широкий розголос, спрямовуватиметься на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, фізичної чи юридичної особи до прийняття певного рішення або відмови від нього, то воно стане терористичним злочином.

9. Розгляд історичного розвитку інституту вимагання у вітчизняному кримінальному законодавстві показує, що сучасне становище починало складуватися ще на ранніх періодах розвитку законодавства та практично склалося в КК України 1960 року, тому сучасна система складів вимагання є закономірним результатом, який впливає з логіки розвитку закону про кримінальну відповідальність за вимагання.

10. Здійснення порівняння КК України з кримінальним законодавством інших країн свідчить про відсутність істотних розбіжностей в частині визначення основних ознак вимагання. При цьому слід визнати, що український шлях криміналізації вимагань має певні переваги за рахунок охоплення якомога більшого спектру можливих форм вчинення цього злочину.

11. Чинний закон про кримінальну відповідальність за вимагання в цілому узгоджується із загальновизнаними підставами та принципами криміналізації діянь, але мають місце і певні неузгодженості, які потребують усунення та відповідного вдосконалення статей закону.

12. Принципу системно-правовій несуперечливості не відповідає наявність різних підходів при криміналізації діянь, передбачених ст. 354 і ч. 2 ст. 368 КК, з одного боку, та діянь, передбачених статтями 189, 262, 308, 312, 313, 357, 410 КК, з іншого боку, оскільки відносно останніх статей, на відміну від перших, не діє така обставина вчинення вимагательських дій як умисне створення умов, за яких особа вимушена надати майнові блага з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів. Крім того, цьому принципу не відповідає різний підхід до встановлення кваліфікуючих ознак в ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 262, ч. 2 ст. 313, ч. 2 ст. 410 КК з одного боку та ч. 2 ст. 308 і ч. 2 ст. 312 КК з іншого боку, коли мова йде про застосування насильства. що не є небезпечним для життя або здоров'я особи або погрозу застосування такого насильства

13. Принцип безпрогальності порушується тим, що в ст. 189 КК, яка містить базовий склад вимагання, крім злочинних дій, вчинених проти потерпілого, визначаються такими ж дії, котрі спрямовані лише проти його «близьких родичів». Усунути цю прогалину необхідно шляхом заміни терміна «близькі родичі» на термін «близькі».

14. Принципу повноти складу не відповідає обмеження ознак погроз при вимаганні хабара, оскільки відповідно до ч. 4 примітки до ст. 368 КК такою може бути тільки погроза вчинення або невчинення з використанням влади чи службового становища дій, які можуть заподіяти шкоду правам чи законним інтересам того, хто дає хабара. Таке положення щодо ознак погроз при вимаганні хабара призводить до конкуренції ст. 189 і ч. 2 ст. 368 КК та породжує проблеми

відносно кваліфікації діянь, якщо вимагання хабара пов'язано з іншими погрозами або реально вчиненим насильством.

15. Додержуючись принципу визначеності та єдності термінології, слід визнати, що український законодавець цілком правий, що не використовує при визначенні ознак вимагання такий термін як «шантаж», бо цьому поняттю в літературних джерелах надаються дуже суперечливі визначення. В одних випадках шантаж визначається як один зі способів вчинення вимагання (шляхом погроз розголошення певних відомостей), в других джерелах шантаж повністю отожднюється з вимаганням, в третіх джерелах шантаж визначається як будь-яка погроза з метою створення будь-якої вигідної ситуації, тобто як найбільш широка категорія, яка охоплює своїми ознаками багато криміналізованих та некриміналізованих діянь і в тому числі вимагання. Тому термін «шантаж» недоцільно використовувати при визначенні будь-яких кримінально-правових категорій. Відповідно до цього принципу також доцільно в ч. 2 ст. 262, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 313, ч. 2 ст. 410 КК слова «зловживання своїм службовим становищем» змінити на слова «з використанням свого службового становища».

16. Вимагання як злочин, що вчиняється в реальній дійсності, є багатооб'єктним, і залежно від того, якому об'єкту надається вирішальне значення, законодавець визнає його основним і, виходячи з цього, визначає родову належність відповідного складу злочину. Разом з тим, усі вони охоплюються поняттям «вимагання у найбільш широкому розумінні». Загальним предметом вимагання є майнові матеріальні та нематеріальні блага.

На підставі викладеного пропонується здійснити в чинному КК України такі зміни та доповнення:

1) викласти частину 2 статті 18 КК України в такій редакції:

«2. Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, виконавцем якого може бути лише особа, додаткові ознаки якої визначені або витікають із змісту відповідної статті Особливої частини цього Кодексу»;

2) в частині 2 статті 22 слова та цифри «вимагання (статті 189, 262, 308)» змінити на слова та цифри «вимагання (статті 189, 262, 308, 312, 313)»;

3) викласти диспозицію статті 189 КК України у такій редакції:

«Вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілими чи його близькими, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна, або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його *близькі* бажають зберегти в таємниці, а так само створення умов, за яких потерпілий вимушений надати

майнові блага з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо себе чи його близьких (вимагання), -»;

4) в ч. 2 ст. 262, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 313 КК слова «шляхом зловживання службової особи своїм службовим становищем» змінити на слова «службовою особою з використанням свого службового становища»;

5) в частині 2 статті 410 КК слова «військовою службовою особою із зловживанням службовим становищем» змінити на слова «військовою службовою особою з використанням свого службового становища»;

6) доповнити ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 262, ч. 2 ст. 313 і ч. 2 ст. 410 КК кваліфікуючою ознакою «або із застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя або здоров'я особи»;

7) виключити з ч. 2 ст. 308 і ч. 2 ст. 312 КК слова «або (чи) з погрозою застосування такого насильства»;

8) кваліфікуючу ознаку «поєднане з вимаганням хабара» виключити з ч. 2 ст. 368 КК та передбачити в ч. 3 ст. 368 КК;

9) частину 4 примітки до ст. 368 КК – виключити.

Список праць, опублікованих автором за темою дисертації:

1. Семикіна, Л.О. Щодо визначення загального поняття вимагання / Л.О.Семикіна // Конституція України – основа побудови правової держави і громадянського суспільства: Тези доповідей та наукових повідомлень учасників всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів (м. Харків, 26-27 червня 2006 р.) / За заг. ред. М.І. Панова. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2006. – С. 268-270.

2. Семикіна, Л.О. Теоретичні проблеми способу вчинення вимагання / Л.О. Семикіна // Питання боротьби зі злочинністю. Збірник наукових праць. Вип.14 / Ред.кол.: Ю.В. Баулін (голов. ред.) та ін. – Х.: Кроссруд, 2007. – С. 258-268.

3. Семикіна, Л.О. Відмежування вимагання як злочину з ознаками тероризування від тероризму / Л.О. Семикіна // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). Науково-практичний журнал. Вип. 16. – Київ, 2007. – С. 111-119.

4. Семикіна, Л.О. Щодо визначення поняття «вимагання» / Л.О. Семикіна // Науковий вісник Дніпропетровського університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2007. – №3 (34). – С. 230-236.

5. Семикіна, Л.О. Щодо визначення предмета вимагання / Л.О. Семикіна // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. Вип.38. – Харків, 2007. – С. 123-133.

6. Семикіна, Л.О. Вимагання, пов'язані з насильством та розбій: співвідношення та розмежування / Л.О. Семикіна // Наука – 2009: теоретичні та прикладні дослідження: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Черкаси, 23-24 квітня 2009 р.). – Черкаси: СУЕМ, 2009. – С. 120.

АНОТАЦІЯ

Семикіна Л.О. Вимагання за Кримінальним кодексом України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2011.

У дисертації досліджено комплекс питань, пов'язаних з визначенням вимагання як окремої кримінально-правової категорії, що передбачається кількома статтями Кримінального кодексу України. Здійснено аналіз становлення цього кримінально-правового інституту, його зміст у законодавстві деяких зарубіжних країн. Розкрито поняття, правову природу та місце вимагання як категорії кримінального права в системі кримінально-правових норм. На базі порівняльного аналізу чинного закону про кримінальну відповідальність за вимагання, з вітчизняним законодавством минулих років, сучасним кримінальним законодавством зарубіжних країн з'ясовано елементи вимагань як явищ реальної дійсності та ознаки складів вимагань, встановлено певні неузгодженості та суперечливості у формулюванні статей закону і запропоновано нову редакцію основного (базового) складу вимагання, передбаченого ст. 189 КК України, а також з позиції уніфікації запропоновано вдосконалення кваліфікуючих ознак складів вимагання, передбачених Особливою частиною КК України.

Ключові слова: поняття вимагання, склади вимагання, об'єктивні ознаки, суб'єктивні ознаки, кваліфікуючі ознаки.

АННОТАЦИЯ

Семыкина Л.А. Вымогательство по Уголовному кодексу Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2011.

В диссертации осуществлено комплексное исследование вопросов уголовно-правовой характеристики вымогательства как отдельной уголовно-правовой категории, предусмотренной несколькими статьями Уголовного кодекса Украины, которые отличаются по ряду конструктивных моментов, в связи с чем возможно выделить три уровня категории вымогательства, а именно: вымогательство в узком, широком и самом широком смысле.

Использование законодателем одинакового термина «вымогательство» для обозначения определенных действий показывает, что эти действия между собой практически тождественны. Поэтому в работе вымогательство рассматривается как единое понятие и предлагается осуществить определенную унификацию уголовно-правовых норм как с позиции построения диспозиций, так и квалифицирующих признаков составов.

Предложения по совершенствованию закона об уголовной ответственности за вымогательство базируются на изучении истории развития отечественного законодательства, изучения уголовного законодательства ряда зарубежных стран и сопоставлении действующих норм УК Украины с разработанными уголовно-правовой наукой основаниями и принципами криминализации и декриминализации.

Установлено, что принципу системно-правовой непротиворечивости не соответствует наличие различных подходов при криминализации деяний, предусмотренных ст. 354 и ч. 2 ст. 368 УК, с одной стороны, и деяний, предусмотренных статьями 189, 262, 308, 312, 313, 357, 410 УК, с другой стороны, поскольку относительно последних статей, в отличие от первых, не действует такое обстоятельство совершения вымогательских действий как умышленное создание условий, при которых лицо вынуждено предоставить имущественные блага с целью предотвращения вредных последствий в отношении своих прав и законных интересов. В связи с чем, диспозицию ст. 189 предлагается дополнить указанным признаком.

Кроме этого, этому принципу не соответствует не одинаковый подход к установлению квалифицирующих признаков в ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 262, ч. 2 ст. 313, ч. 2 ст. 410 УК с одной стороны и ч. 2 ст. 308 и ч. 2 ст. 312 УК с другой стороны, когда речь идет о применении насилия, не опасного для жизни или здоровья потерпевшего либо об угрозе применения такого насилия. Поэтому предлагается унифицировать указанные квалифицирующие признаки составов.

Принцип беспробельности нарушается тем, что в ст. 189 УК, содержащей базовый состав вымогательства, помимо преступных действий, направленных против потерпевшего, признаются такими же действия только лишь против его «близких родственников». Устранить данный пробел необходимо путем замены термина «близкие родственники» на термин «близкие».

Принципу полноты состава не отвечает ограничение признаков угроз при вымогательстве взятки, в соответствии с ч. 4 примечания к ст. 368 УК. Такое положение относительно угроз при вымогательстве взятки приводит к конкуренции ст. 189 и ч. 2 ст. 368 УК и порождает проблемы относительно квалификации деяний, если вымогательство взятки связано с другими угрозами или реально примененным насилием. В связи с этим предлагается исключить из ч. 2 ст. 368 УК квалифицирующий признак «соединенное с вымогательством взятки» и предусмотреть его в ч. 3 ст. 368 УК, а ч. 4 примечания к ст. 368 УК исключить.

Предложена авторская редакция диспозиции ст. 189 УК, а также ряд других изменений и дополнений к Уголовному кодексу Украины.

Ключевые слова: понятие вымогательства, составы вымогательства, объективные признаки, субъективные признаки, квалифицирующие признаки.

ANNOTATION

Semykina L.O. Extortion according to the Criminal Code of Ukraine. – *Manuscript.*

The thesis for a candidate's degree by speciality 12.00.08 – criminal law and criminology; criminal executive law. – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2011.

The complex of defining issues of extortion as a separate category of criminal law which is provided by several articles of the Criminal Code of Ukraine is researched. Formation of the penal institution, its content in legislations of some foreign countries are analyzed. The concept, legal nature and place of extortion as a category of criminal law in the system of criminal law standards are defined. The extortion elements as phenomena of reality and features of its corpus delicti are clarified on the basis of comparative analysis of the current law on criminal liability for extortion, with the national legislation of previous years, contemporary criminal law of foreign countries. Some inconsistencies and contradictions in the formulation of articles are established. A new wording of extortion according to the article 189 of the Criminal Code of Ukraine and its improving of qualification is offered.

Keywords: concept of extortion, extortion corpus delicti, objective features, subjective features, qualification features.